

16. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΩΝ ΤΟΥ ΜΥΣΤΡΑ

Κατὰ τὸ 1952 ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία εὐηρεστήθη νὰ χορηγήσῃ εἰς τὸν γράφοντα τὴν ἀναγκαίαν πίστωσιν διὰ τὸν καθαρισμὸν ἠρειπωμένων ναΐσκων τοῦ Μυστρᾶ ἐκ τῶν λίθων καὶ χωμάτων, ὅσα ἐν αὐτοῖς κατὰ καιροὺς συνεσωρεύθησαν. Ἐκφράζω καὶ ἐντεῦθεν τὰς εὐχαριστίας μου διὰ τὴν χορηγίαν.

Τοὺς περισσοτέρους ναῖσκους σημειοῖ ὁ G. MILLET ἐν τῷ χάρτῃ¹, ὃν ἐδημοσίευσεν εἰς τὸ ἔργον του *Monuments Byzantins de Mistra*, Paris 1910, πίν. 1. Ἐν τούτῳ διέκρινε διὰ γράμματος τοῦ ἀλφαβήτου ἕκαστον ἐκ τῶν παρεκκλησίων, δι' ᾧ, νομίζω, δὲν ἦτο βέβαιος ἐπ' ὀνόματι τίνος ἱεροῦ προσώπου ἐτιμῶντο. Ἐκτὸς ὅμως τῶν ἀνωτέρω, ἐπισημανθέντα ὑπ' ἐμοῦ, ἀνεσκάφησαν καὶ ἄλλα ναῦδρια.

Ὅλα ὅσων ἐγένετο καθαρισμὸς εἶναι μικρῶν διαστάσεων καὶ ἔχουν μορφήν αἰθούσης. Σχεδὸν πάντων οἱ τοῖχοι σῶζονται εἰς ἱκανὸν ὕψος ἀπὸ τοῦ ἐδάφους, ἀλλαχοῦ ἄλλο, τινὲς δ' ἐκ τούτων, διατηροῦντες γεννήσεις θόλων, καθιστοῦν βέβαιον ὅτι τὰ παρεκκλήσια, εἰς ᾧ ἀνήκουν, ἐστεγάζοντο ὑπὸ καμάρας. Ὁ ἐσωτερικὸς χώρος πολλῶν ναΐσκων ἐκαλύπτετο ὑπὸ θάμνων καὶ μεγάλων λίθων. Ὑπ' αὐτοὺς εὐρίσκετο λεπτὸν μελανωπὸν στρῶμα ἐκ χώματος, χαλίκων καὶ ῥιζῶν, κάτωθεν δὲ τούτων ἐντὸς χωμάτων, ἀναμειγμένων μετ' ἄσβεστου, ὑπῆρχον ἀνάμικτοι πολλοὶ λίθοι μικροὶ καὶ μεγάλοι, τεθραυσμένοι κέραμοι καὶ πλίνθοι, ἐνίοτε τμήματα ὀλόκληρα τοίχων, διασῶζοντα πολλάκις γραπτὸν διάκοσμον, καὶ τεμάχια ἔξωγραφημένου ἄσβεστοκονιάματος, ἀποσπασθέντα ἀπὸ τοὺς κρημνισθέντας τοίχους. Ἡ ἀνάμιξις ὅλων τούτων ὠφείλετο εἰς τὴν ἐν πολλοῖς βαθμιαίαν κατερείπωσιν.

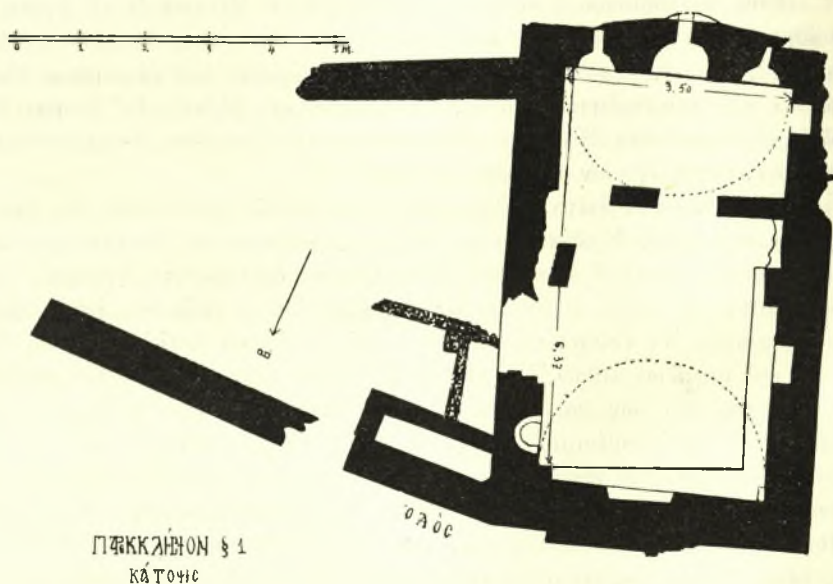
¹ Ἐκ τοῦ ἀνευ κλίμακος χάρτου ἀντέγραψα τὸ παρατιθέμενον πρόχειρον σχεδιάσμα, παρένθετος πίναξ I, ἐν ᾧ κυρίως ἐσημείωσα τὰ παρεκκλήσια τοῦ Μυστρᾶ. Σκόπιμον ἔκρινα ὅπως διατηρήσω δι' ὅλους σχεδὸν τοὺς γνωστοὺς εἰς τὸν Millet ναῖσκους τὰς γαλλικὰς ὀνομασίας. Οἱ ἐντὸς κύκλων λατινικοὶ ἀριθμοὶ δεικνύουν τὰς θέσεις τῶν παρεκκλησίων, ὅσα ἐκαθαρίσθησαν ἐκ τῶν ἐπισημανθέντων ἐσχάτως. Περὶ τῶν Ch. H, Ch. D (St Christophore) καὶ (V) δὲν γίνεται λόγος ἐν τῇ ἀνά χειρὸς ἐκθέσει, ἐπεὶδὴ ἀνεσκάφησαν δαπάναις ἄλλου ὀργανισμοῦ.

Ὁ G. MILLET εἰς νεώτερον ἔργον του, *L'École grecque dans l'architecture byzantine*, Paris 1916, πίν. 1 παρέχει ἐπίσης χάρτην τοῦ Μυστρᾶ μετὰ κλίμακος αὐτὴν τὴν φορὰν καὶ ἱκανῶν βελτιώσεων. Ἀντέγραψα τὸ σχεδιάσμα ἐκ τοῦ παλαιότερου χάρτου, ἐπεὶδὴ εἶναι μεγαλυτέρων διαστάσεων καὶ εἰς αὐτὸν γίνονται κυρίως αἱ παραπομπαί· κατὰ τὴν ἀντιγραφὴν ὅμως τοῦ σχεδίου ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψιν τινὲς τῶν διορθώσεων τοῦ νεωτέρου χάρτου. Κατὰ τὴν δημοσίευσιν ὀριστικῆς μελέτης διὰ τὰ γνωστὰ παρεκκλήσια τοῦ Μυστρᾶ ἐλπίζω νὰ παράσχω ἀντίγραφον ἀρτιωτέρου χάρτου τῆς νεκρᾶς πόλεως, ὃν ἤδη καταρτίζει ἑλληνικὴ τοπογραφικὴ ὑπηρεσία.

Μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν μεγαλυτέρων λίθων τῆς ἐπιφανείας, ἐπικολούθει ἡ ἐκχωμάτωσις, ἀρχῆς γινομένης ἀπὸ τοῦ ἁγίου Βήματος ἢ ἀπὸ τοῦ δυτικοῦ τοίχου ἢ ἀμφοτέρωθεν. Τὸ ὕψος τῆς ἐπιχώσεως ἐκνύμινετο ἀπὸ 0,50 - 2 μ.

Ἐντὸς πολλῶν ναΐσκων καὶ περὶ αὐτοὺς εὐρέθησαν καὶ ἐκαθαρίσθησαν πολλοὶ τάφοι.

Κατωτέρω ἐκτίθεται συνοπτικῶς ¹ ὅ,τι κυρίως προήγαγεν εἰς φῶς ἡ ἀνασκαφὴ ἐκάστου τῶν παρεκκλησίων.

Εἰκ. 1. Παρεκκλήσιον τῆς § 1.

§ 1. Δυτικῶς τῆς πύλης τοῦ κατωτέρου τείχους τοῦ Μυστρᾶ τῆς εὐρισκομένης παρὰ τὴν Μαρμάραν ὁ G. MILLET (Monuments, πίν. 1, Ch.C) σημειοῖ ναῦδριον. Ἡ ἐκσκαφὴ ἀπὴλλαξε τῆς ἐπιχώσεως ἐξωτερικῶς τὸν ἀνατολικόν του τοῖχον, τὸν ἐσωτερικὸν χώρον τοῦ παρεκκλησίου (διαστ. 6,37 μ. x 3,50 μ) καὶ τὴν ἀριστερὰ αὐτοῦ αὐλὴν (εἰκ. 1). Τὸ δάπεδόν του εἶχεν ἐπιστρωθῇ δι' ἀμμοκονιάματος, ὅπως δεικνύουν περισωθέντα λείψανα. Ἐντὸς τοῦ κυρίως ναοῦ παρὰ τὸν Ν. καὶ Δ. τοῖχον ὑπάρχουν κτιστὰ θρανία. Ἡ θύρα ἀνοίγεται εἰς τὸν βόρειον ² τοῖχον.

¹ Διὰ τὰ περισωθέντα ὑπολείμματα τῆς γραπτῆς διακοσμήσεως τῶν ναΐσκων ἐπιφυλάσσομαι νὰ γράψω ἐκτενέστερον ἐν τῇ Ἀρχ. Ἐφημερίδι.

² Οἱ ὅροι βόρειος, νότιος κλπ. εἶναι συμβατικοί. Τὸ ἅγιον Βῆμα πολλῶν ναΐ-

Ἡ κεντρικὴ ἡμικυκλικὴ ἀψὶς προέχει ἔξωθεν, ἐρειδομένη εἰς πόδιον πλατύ, χθαμαλὴν παραστάδα, ἣτις ὅμως εἰς τὴν βάσιν της δὲν ἔσχει αὐτοτελὲς τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου, ἀλλ' ἐνσωματοῦται εἰς αὐτόν, διὰ τῶν ἐνθεν ἀκείθεν τῆς παραστάδος σχηματιζομένων τριγωνικῶν ἐπαρμάτων τοῦ τοίχου.

Ὁ ναὸς διασώζει λείψανα τοῦ γραπτοῦ διακόσμου του ἀλλαχοῦ τε καὶ ἐπὶ τοῦ κτιστοῦ τέμπλου. Εἰς τὸ τύμπανον μικροῦ τυφλοῦ ἀψιδώματος, κοσμοῦντος τὸν δυτικὸν τοίχον, εἶχε ζωγραφηθῇ ἅγιος, φέρων στρα-

Εἰκ. 2. Ἐπιγραφή εἰς τὸν Δ τοίχον τοῦ παρεκκλησίου τῆς § 1.

τιωτικὴν στολήν. Ἐκατέρωθεν τοῦ δεξιοῦ ποδός του, ἐπὶ τοῦ σκοτεινοῦ βάθους, ἀναγινώσκεται ἐπιγραφή, γεγραμμένη διὰ λευκοῦ χρώματος (εἰκ. 2).

† *μνήσεται* *Κ(ύριε)*

τὴν ψυχὴν τοῦ

δούλου [[σου]] Διονησῆ

ου μοναχοῦ

ἔτους ΖΙΘ'

Ἰνδ. ιδ'

μηνὶ Ἰουλίῳ Ἰ'

ἐτελειόθει : —

Τὸ ἔτος ΖΙΘ' ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ 1511.

Ἡ ἐπιγραφή, ἀποτελοῦσα εἶδος ἐνθυμήσεως, μαρτυρεῖ ὅτι ἡ τοιχο-

σκων, ὅπως τοῦ προκειμένου, δὲν εἶναι ἐστραμμένον πρὸς ἀνατολὰς, προφανῶς διὰ λόγους ἐδαφολογικούς.

γραφία τοῦ φέροντος τὴν στρατιωτικὴν στολὴν ἁγίου δὲν εἶναι μεταγενεστέρα τοῦ 1511.

Εἰς τὴν Β.Δ. γωνίαν τῆς αὐλῆς ἐκαθαρίσθησαν δύο κτιστοὶ τάφοι, περιέχοντες ἑκάτερος ὁστὰ ἑνὸς νεκροῦ. Ἐντὸς τοῦ δυτικοῦ τάφου εὐρέθη τορνεσέλλιον.

§ 2. Ὁ ναῖσκος Ε (Monuments, πίν. 1, Ch Ε) εἶναι σύνθετον οἰκοδόμημα (εἶκ. 3). Ὑπὸ τὸ κυρίως παρεκκλήσιον ὑπάρχει ὑπόγειον, μεθ' οὗ, ὥς ἔδειξεν ἡ ἀνασκαφή, συνάπτεται πρὸς Δ. ἄλλο κτίσμα. Νοτίως τοῦ

Εἶκ. 3. Τὰ παρεκκλήσια τῆς § 2.

παρεκκλησίου διατηρεῖται ἡρειπωμένον ἐπίμηκες διαμέρισμα, πιθανώτατα πλάγιος νάρθηξ, πρὸς ὃν ὁ ναὸς ἐπικοινωνεῖ διὰ θύρας. Βορείως τοῦ ναοῦ σώζονται ἐρείπια παραπλεύρως ὠκοδομημένου διωρόφου κτηρίου. Ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τοῦ ἁνωγείου, διαγράφων ἐγγεγραμμένην ἁψίδα, ἡ ὁποία διατρυπᾶται ὑπὸ θυρίδος, καὶ ἀριστερᾷ αὐτῆς κόγχην, ἥς σώζονται ὑπολείμματα, γεννᾷ τὴν σκέψιν ὅτι εἴχομεν ἔδῳ δεύτερον παρεκκλήσιον.

§ 3. Ὁ καθαρισμὸς τοῦ ναῖσκου F (Ste Kyriaki) ἀπεκάλυψεν ἑντὸς τοῦ κυρίως ναοῦ θρανία περὶ τοὺς τοίχους, ὁλόκληρα τὰ σωζόμενα τμήματα τοῦ κτιστοῦ τέμπλου, δύο θύρας, ὧν ἡ μία ἀνοίγεται εἰς τὸν βόρειον καὶ ἡ ἄλλη εἰς τὸν νότιον τοῖχον, καὶ λείψανα γραπτῆς διακοσμήσεως. Μεταξὺ τῶν χωμάτων, ἅτινα εἶχον συσσωρευθῇ εἰς τὸ ἱερόν, εὐρέθη σπάραγμα τοιχογραφίας, εἰκονίζον τμήμα κεφαλῆς ἁγίας, ἔνδεχομένως τῆς Θεοτόκου. Ἡ ὥραία τοιχογραφία φαίνεται ἔργον τοῦ ΙΕ' αἰ.

Τὸν ναόν (διαστ. 6,74 μ. × 3,45 μ.) ἐστέγαζε καμάρα. Εἰς τὸν Δ. τοῖχον παρὰ τὴν Β.Δ. γωνίαν ἀνοίγεται ἡμικόγχη, κοσμουμένη διὰ τοιχογραφίας τῆς Βαπτίσεως. Διακρίνεται ὁ Ἰησοῦς καὶ ἀριστερᾷ ὁ Πρόδρομος. Ὑπὸ τὴν ἡμικόγχην τὸ ἀνοιγμα εὐρύνεται ὥς εἰς ὑποδοχὴν κολυμβήθρας. Εἶναι πιθανὸν ὅτι ἐδῶ ἦτο ὁ τόπος τῆς τελέσεως τοῦ βαπτίσματος¹.

Τῆς ἐπιχώσεως ἀπηλλάγησαν καὶ οἱ ἔξω τῶν θυρῶν τοῦ ναοῦ χώροι. Ὡσαύτως ἐκαθαρίσθη ἀνατολικῶς αὐτοῦ δεξαμενὴ ἱκανοῦ μεγέθους, ὁμοιάζουσα κατὰ τὸ σχῆμα πρὸς τραπέzion, ἐπικεχρισμένη ἐσωτερικῶς δι' ὕδραυλικοῦ κονιάματος. Κρήνη εὐρίσκεται εἰς τὴν βόρειον πλευρὰν τῆς (εἰκ. 4). Ἡ δεξαμενὴ ὠκοδομήθη ἐν μέρει ἐπὶ προγενεστέρου κτίσματος καὶ ἀνήκει ἴσως εἰς τοὺς πρώτους μεταβυζαντινοὺς χρόνους.

Εἰκ. 4. Ἡ κρήνη τῆς δεξαμενῆς

παρὰ τὸν ὁποῖον ζωγραφεῖται λαμπὰς ἐπὶ κηροπηγίου. Ἡ διαμόρφωσις τοῦ κατωτέρου τμήματος τῆς κόγχης δεικνύει ὅτι εὐρίσκετο καὶ ἐνταῦθα ἐντετοιχισμένον ἄγγειον, ἔχον μάλιστα ὕψος 0,52 μ. Παρὰ τὴν Ν.Α. γωνίαν τοῦ Ἱεροῦ εὐρέθησαν τεμάχια τοιχογραφιῶν, εἰκονίζοντα τμήματα κεφαλῶν ἁγίων (εἰκ. 5).

Ὁ ναός, ἔχων διαστάσεις 6,63 μ. × 3,69 μ. ἐστεγάζετο ὑπὸ καμάρας. Τὸ δάπεδόν του εἶναι ἐπεστρωμένον μὲ ἀμμοκονίαμα, ὁμοιάζον πρὸς

¹ Παλαιότερον, ἐν τῇ ναῷ τοῦ Ἀγ. Πέτρου Καλυβίων Κουβαρᾶ Ἀττικῆς, εὐρίσκει ἐντετοιχισμένην ἐκ λίθου κολυμβήθραν εἰς τὸν βόρειον τοῖχον τοῦ νάρθηκος. (Εἰς τὸν βόρειον τοῖχον, ἐγγὺς τοῦ δυτικοῦ ὑπῆρχεν ἐντὸς κόγχης ἐντετοιχισμένον ἄγγειον καὶ ἐν τῇ παρεκκλησίῳ τῆς § 1). Πλησίον τῆς κολυμβήθρας, ἐντὸς κόγχης ἀνοιγομένης εἰς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον τοῦ νάρθηκος, ζωγραφεῖται ἐν Ἀγίῳ Πέτρῳ ἡ Βάπτισις.

σιμεντοκονίαν. Ὑπὸ τὸ δάπεδον ὑπάρχουν ἕξ καμαρωτοὶ τάφοι εἰς δύο σειράς (εἰκ. 6), ἔκτισμένοι δι' ἀργῶν λίθων καὶ ὀλίγων πλίνθων. Ὁ μέσος τάφος τῆς Ἀν. σειρᾶς, παρ' ὃν φαίνεται ἐν τῇ εἰκόνι λευκὴ πλάξ, ἔχει διαστάσεις 1,90 μ. × 0,79 μ. × 1,18 μ. Πλίνθοι διαγράφουν τὸ πρὸς δυσμὰς χεῖλος τῆς καμάρας τῶν τάφων, ἡ ὁποία διακόπτεται παρ' ἑκάστῳ ἐγγὺς τῆς δυτικῆς του πλευρᾶς, ἀφίνουσα τετράπλευρον ἄνοιγμα, καλυπτόμενον ὑπὸ σχιστολιθικῶν ἢ ἕξ ἀσβεστολίθου πλακῶν. Τὸ ἄνοιγμα τοῦ τάφου, οὗ παρέσχον ἀνωτέρω τὰς διαστάσεις, ἔχει πλάτος 0,65 μ. καὶ μῆκος

Εἰκ. 5. Τεμάχια τοιχογραφιῶν ἐκ τοῦ παρεκκλησίου τῆς § 4 (Ἀγ. Ἀννης).

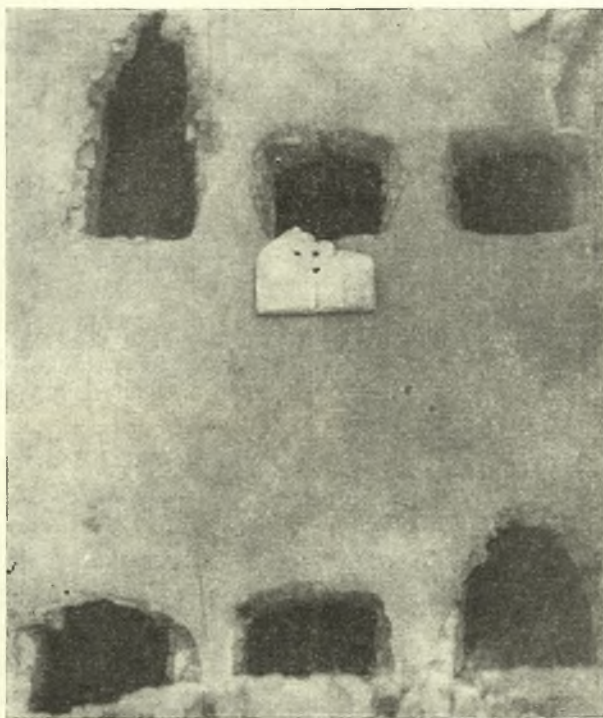
0,55 μ. Ὅσα πολλὰ ὑπῆρχον εἰς ἕκαστον τῶν τάφων, οἵτινες προφανῶς ἐχρησίμευον καὶ ὡς ὀστοφυλάκια. Μερικοὶ ἦσαν κεκνημένοι. Κεκνημένος ἦτο καὶ μεταγενέστερος ἐπίγειος κτιστὸς τάφος, ἐντὸς τοῦ ναοῦ, παρὰ τὸν νότιον τοῖχον, ἐφαπτόμενος τοῦ τέμπλου. Ἡ κεφαλὴ τοῦ νεκροῦ εὗρίσκετο πρὸς δυσμὰς.

Ἐντὸς τῶν καμαρωτῶν τάφων εὗρέθησαν νομισμάτια (κατὰ τὸ πλεῖστον τορνεσέλλια), ἐνώτια, ἀπλαῖ πόρπαι, ἦλοι, ἀγνύς, ὄστρακα ἀγγείων, χυτῶν, κομβία, ὑπολείμματα ἐνδυμάτων καὶ ὑποδημάτων, πέταλα σιδηρᾶ καλιγίων καὶ τεμάχιον ὀστέινου κτενός.

Ἐξω τοῦ ναοῦ παρὰ τὴν Β.Δ. γωνίαν ἐκαθαρίσθη κτιστὸς ἐπίγειος τάφος¹. Εἰς τὸ νότιον ἄκρον του εἶχον συγκεντρωθῇ ὀστᾶ. Σκελετὸς ἔκειτο ἐκτάδην μετὰ τὴν κεφαλὴν πρὸς Β.

¹ Εἰς αὐτὸν ἀπειτέθησαν καὶ τὰ καλύτερον διατηρούμενα ὀστᾶ ἐκ τῶν ἐξαχθέντων ἀπὸ τοῦς ἐντὸς τοῦ ναοῦ τάφους.

Εἰς τὴν ἀνασκαφείσαν νότιον αὐλὴν ἀπεκαλύφθη σύστημα ὅλον τάφων. Δύο ἐξ αὐτῶν εὗρηγται κάτωθεν ἀρχοσολίων, τὰ ὁποῖα σχηματίζονται εἰς τὸν δυτικὸν τοῖχον τῆς αὐλῆς. Αἱ ἀντιγες τῶν τόξων εἶχον γραπτὸν διάκοσμον, μιμούμενον πλινθοπερίβλητον σύστημα δομῆς. Ὁ ἐπὶ τὸ βόρειον ἀρχοσόλιον κτιστὸς τάφος ἴσως ἦτο διπλοῦς, διηρημένος εἰς δύο

Εἰκ. 6. Καμαρωτοὶ τάφοι ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ παρεκκλησίου τῆς § 4 (Ἀγ. Ἀννης).

θήκας, ὧν ἡ μία εὗρίσκετο ὑπὲρ τὴν ἄλλην. Ἀθικτος ἦτο μόνον ὁ ὑποκείμενος τάφος, ὅστις ἐκαλύπτετο ὑπὸ πλακῶν καὶ περιεῖχε σκελετόν, ἔχοντα τὴν κεφαλὴν πρὸς βορρᾶν. Ἐπὶ τοῦ στέρνου εὐρέθη ἀργυροῦν ἀποτετριμμένον νομισμάτιον, φέρον ὀπὴν ἀναρτήσεως.

Διπλοῦς ἦτο καὶ ὁ κτιστὸς τάφος ὁ παρὰ τὴν θύραν τοῦ ναοῦ, ὁ ἐκτεινόμενος κατὰ μῆκος τοῦ νοτίου τοίχου. Ἐκάτερον τμήμα του περιεῖχε πλείονας τοῦ ἑνὸς νεκρούς. Τὸ ὑπερκείμενον εἶχε βάθος 0,68 μ. καὶ τὸ κάτωθεν αὐτοῦ 0,72 μ. Τὸ μῆκος ἀμφοτέρων εἶναι 2 μ.

Ἄλλοι ἐκ τῶν τάφων τῆς αὐλῆς εἶναι ἐσκαμμένοι εἰς τὸ ἔδαφος καὶ

ὀρίζονται ὑπὸ καθέτως ἐμπεπηγμένων λίθων ἢ πλακῶν. Εἰς τὴν αὐλὴν ὑπῆρχε καὶ ἀρχαῖον κοῖλον ἡλιακὸν ὥρολόγιον, λελαξευμένον ἐπὶ ἡμίσεος δωρικοῦ κιονοκράνου ἑλληνιστικῶν χρόνων. Ἐὰν κρίνωμεν ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων λειψάνων τοιχογραφιῶν δυνάμεθα νὰ τοποθετήσωμεν τὸν ναῖσκον εἰς τὸ ἀ' ἡμῖς τοῦ ΙΔ'. αἱ.

§ 5 Β.Δ. τῆς τέως οἰκίας Ν. Χρόνη, τῆς δηλουμένης διὰ τοῦ γραμ-

Εἰκ. 7. Τὸ σωζόμενον τμήμα τῆς ἀψίδος τοῦ παρεκκλησίου τῆς § 5.

ματος Ι ἐν τῷ χάρτι τοῦ MILLET (Monuments, πίν. 1), διεκρίνετο τμήμα ἡμιεξαγώνου ἔξωθεν ἀψίδος. Ἡ νότιος πλαγία πλευρά τῆς διετρεῖτο ἐν μέρει εἰς ἱκανὸν ὕψος (εἰκ. 7). Φέρει τυφλὸν παράθυρον, τοῦ ὁποίου τὸ τόξον διαγράφουν πλίνθοι καὶ περιβάλλει ὀδοντωτὴ ἐκ πλίνθων διακοσμητικὴ ταινία. Ὀδοντωτὴ ταινία ὑπάρχει καὶ ἄνω τοῦ ἀψιδώματος εἰς εὐθείαν γραμμὴν τὰ σχηματιζόμενα μεταξὺ τούτου καὶ τῆς ταινίας κενὰ πληροῦν καθέτως ἐμπεπηγμέναι πλίνθοι. Τὰ λείψανα τῆς ἀψίδος ἐμήνουν ναῖσκον, τὸν ὅποιον ὄντως ἀπεκάλυψεν ὁ καθαρισμός (εἰκ. 8,9 καὶ ἀρ. (1) ἐν παρενθέτῳ πίνακι). Αἱ διαστάσεις τοῦ παρεκκλησίου εἶναι $6,71 \times 3,22$ μ. Ἡ ἐπίχωσις εἶχεν ὕψος ἀπὸ 0,90 μ. ἕως 1,70 μ. Εἰς τὴν βάσιν ὀρθογωνίου κόγχης, εὐρισκομένης ἐπὶ τῆς βορείου

πλευρᾶς τοῦ ναοῦ, ἐγγὺς τοῦ Δ. τοίχου εἶχε κτισθῇ τετράγωνος μαρμαρίνη λεκάνη ($0,575 \times 0,40 \times 0,175$ μ.).

Τάφοι ἐκαθαρίσθησαν καὶ ἐντὸς τοῦ παρεκκλησίου, δύο κτιστοί, ἐπίγειοι παρὰ τὸν δυτικὸν τοῖχον καὶ εἰς παρὰ τὸν βόρειον, συνεχόμενος πρὸς τοὺς ἄλλους. Τὰ πρόσθια τοιχώματά των εἶναι ἐκτισμένα διὰ πλίνθων ἔξωτερικῶς διακρίνονται ὑπολείμματα γραπτοῦ διακόσμου. Οἱ τάφοι ἐκαλύπτοντο ὑπὸ σχιστολιθικῶν πλακῶν. Εἰς τὸν Ν.Δ., περιέχοντα ὅστ' ἑνὸς νεκροῦ, εὗρέθη ὀρειχάλκινον βυζαντινὸν θυμιατήριον (κατσίον) μήκους 0,174 μ., μείζονος πλάτους 0,098 μ., πάχους 0,003 μ. (εἰκ. 10), ὁμοιάζον πρὸς τὸ τοῦ Μάρκοβ Μαναστήρ τῆς Σερβίας¹.

¹ Βλ. Α. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΥ, Πήλινον Βυζαντ. θυμιατήριον ἐν Α.Ε. 1930, σ. 130, εἰκ. 6,1.

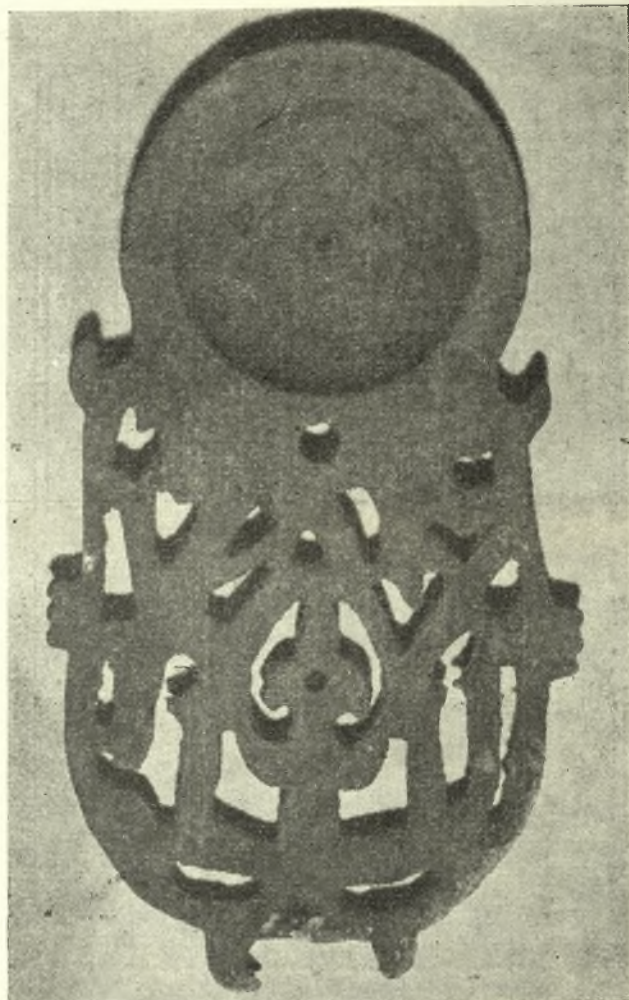
Εἰς κτιστὸν τάφον ἔξω τοῦ ναοῦ, παρὰ τὸν Δ τοῖχον τῆς αὐλῆς, ὑπῆρχε

Εἰκ. 8-9. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ παρεκκλησίου τῆς § 5 μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν
(φωτογρ. Β. Γεωργιάδη).

στεατίτης, ἴσως χρησιμεύων ὡς περίοπτον (διαστ. 0,035 μ. × 0,034 μ.),

ἀποκεκρουμένος καὶ ἐν μέρει ἀποτετριμμένος, εἰκονίζων εἰς ἀμφοτέρας τὰς πλευρὰς ἁγίους ἐν προτομῇ.

Εἰκ. 10. Βυζαντινὸν κατσίον ἐκ τοῦ παρεκκλησίου τῆς § 5.

§ 6. Πρὸς Δ τῆς τέως οἰκίας Ν. Χρόνη, ἐγγὺς τοῦ προηγουμένου παρεκκλησίου, προεξείχε τοῦ ἐδάφους τμῆμα τῆς Β.Α. γωνίας οἰκοδομήματος. Εἰς τὸν βόρειον τοῖχον διεκρίνετο κόγχη (εἰκ. 11). Ὁ ἐργάτης Δημ. Ἀναστασάκος μὲν ἐπληροφόρησεν ὅτι ἐνεθυμεῖτο πρὸ πολλῶν ἐτῶν λείψανα

τοιχογραφιῶν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς προεχούσης γωνίας. Πράγματι, ὅπως ἐβεβαίωσεν ἡ ἀνασκαφή, εὗρισκόμεθα ἐνώπιον ναΐσκου¹, διαστάσεων

Εἰκ. 11. Τὸ παρεκκλήσιον τῆς § 6 πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς.

Εἰκ. 12. Τὸ παρεκκλήσιον τῆς § 6 μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν (φωτογρ. Β. Γεωργιάδη).

5,30 μ. × 3,36 μ. (εἰκ. 12). Στενὰ τυφλὰ τόξα κοσμοῦν ἐνιαχοῦ τὴν ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειαν τῶν τοίχων, οἷτινες διασώζουν ὀλίγα ἔχνη τοιχογραφιῶν.

¹ Ἐν τῷ παρενθέτῳ πίνακι ἡ θέσις τοῦ ναΐσκου δηλοῦται διὰ τοῦ (II).

Τὸ δάπεδον τοῦ ἁγίου βήματος εἶναι κεκαλυμμένον κατὰ τὸ πλεῖστον ὑπὸ πηλίνων πλακῶν τοῦ δὲ κυρίως ναοῦ ὑπὸ πλακῶν μαρμαρίνων καὶ εἰς τὸ μέσον περίπου ὑπὸ μαρμαροθετήματος, ὅπερ διασώζει πρὸς Δ. συνεχομένην αὐτῷ ταινίαν ἐκ ψηφιδωτοῦ¹ διακόσμου.

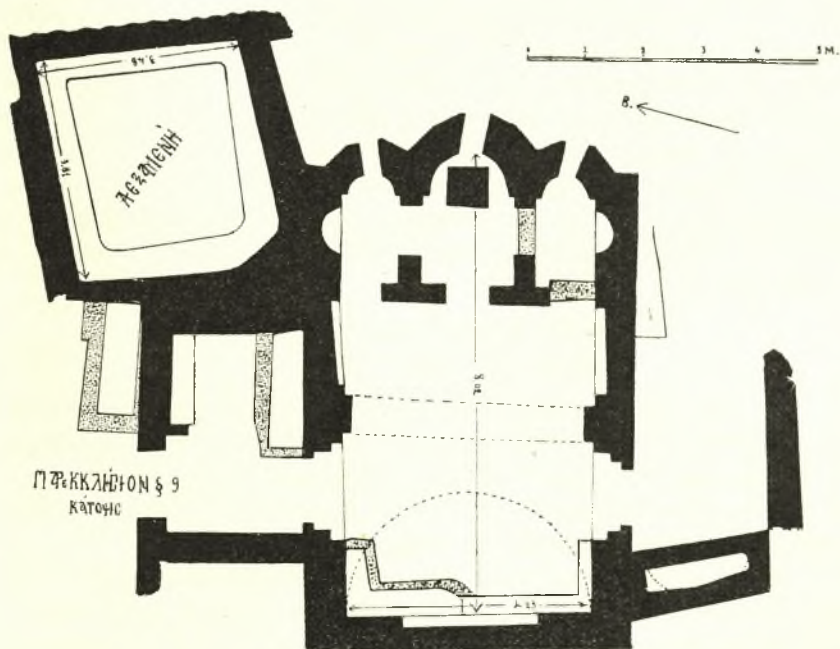
§ 7. Ἀριστερᾷ τῆς μεταγενεστέρας πύλης, δι' ἧς εἰσερχόμεθα εἰς τὴν δυτικωτέραν, ἑξωτερικὴν αὐλὴν τοῦ ἁγίου Δημητρίου, διεκρίνεται κόγχη, ἀνοιγομένη εἰς τὸν ὑψηλὸν περίβολον τῆς αὐλῆς καὶ παρ' αὐτὴν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τμήμα ἡμικυκλικοῦ τοίχου, ὅστις εἶχεν ἐν σωματοθῇ εἰς τὸν περίβολον. Τὴν ὑπόνοιαν ὅτι πρόκειται περὶ ναῖσκου (βλ. ἀρ. (III) ἐν παρενθέτῳ πίνακι). ἐνίσχυσαν τὰ μόλις ἐπὶ τοῦ δρόμου διακρινόμενα ἔχνη τῆς Ν. τῶν μακρῶν πλευρῶν του. Αὕτη ἔφευρεν ἑσωτερικῶς, ὥς ἔδειξεν ἡ ἀνασκαφή, τέσσαρας βαθύνσεις, πιθανώτατα τυφλά τόξα, ὧν τὸ δεύτερον ἀπὸ ἀνατολῶν διασώζει εἰς τὸ τύπανον τμήμα τοιχογραφίας ὑστέρων χρόνων, ἕως τοῦ 18 αἰ. Μόνον ὁ βόρειος τοίχος τοῦ παρεκκλησίου σώζεται εἰς ἱκανὸν ὕψος, διαγράφων ἀμβλείαν γωνίαν, ἧς τὴν μίαν πλευρὰν ἀποτελεῖ ὁ περίβολος τῆς αὐλῆς τοῦ Ἀγ. Δημητρίου, κτίσμα τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας, καὶ τὴν ἄλλην ὁ τοίχος συνεχομένου οἰκήματος. Ὁ ναῖσκος ἔχων διαστάσεις 7,50 μ. × 3,70 μ. περίπου, φαίνεται ὅτι ὑπέστη ἀνακαινίσεις. Ὅλα τὰ σωζόμενα μέρη τῶν τοίχων του δὲν εἶναι τῆς ἰδίας κατασκευῆς.

§ 8. Δυτικῶς τῶν Ἀγίων Θεοδώρων παρὰ τὴν Ν.Δ. γωνίαν τοῦ ναοῦ, ὑπάρχουν ἐρείπια οἰκοδομήματος, οὗ ὁ ἀνατολικὸς τοίχος σχηματίζει μεγάλην ἐγγεγραμμένην ἀψίδα. Ὁ MILLET παρέχει κάτοψιν τοῦ κτίσματος ἐν Monuments πίν. 16,2 «Monastère du Brontochion». Ἐκαθαρίσθη ἐκ τῶν λίθων καὶ χωμάτων ὅλον τὸ κτήριο, ἐπίμηκες (διαστ. 10.55 μ. × 4.57 μ. κατὰ μέσον ὄρον), ἔχον εὐρείαν θύραν² εἰς τὸν δυτικὸν τοίχον. Κατὰ τὸ μέσον περίπου τοῦ χώρου ἦλθεν εἰς φῶς ἡ βάσις ἐγκαρσίου τοίχου, πάχους οὐχὶ μεγαλυτέρου τῶν 0,40 μ., διαιροῦντος εἰς δύο μέρη τὴν οἰκοδομήν. Οἱ τοῖχοι τοῦ δυτικοῦ τμήματος διασώζουσιν λείψανα ἐπαλείψεως δι' ὕδραυλικοῦ κονιάματος. Ἀριστερᾷ τῷ εἰσερχομένῳ ὑπάρχει βράχος παρὰ τὴν θύραν ἐπ' αὐτοῦ ἔχει κτισθὴ τοίχος κάθετος πρὸς τὸν δυτικόν, σχηματίζων μετὰ τῆς Β.Δ. γωνίας ὀρθογώνιον κοίλωμα. Αἱ ἐκατέρωθεν τῆς ἀψίδος στεναὶ λωρίδες τοῦ Α. τοίχου εἰς ὕψος ἀπὸ τοῦ ἐδάφους 0,70 μ. σχηματίζουν κρέμασιν περίπου 0,10 μ. καὶ κατὰ τὴν προεξοχὴν αὐτὴν συνεχίζονται ἕως ἄνω. Πρὸς τὸν Ν. τοίχον τοῦ κτηρίου συνέχονται ἑξωτερικῶς ἄλλοι τοῖχοι, κάθετοι πρὸς αὐτόν.

¹ Παραδείγματα μαρμαροθετημάτων δαπέδου ἐν συνδυασμῷ πρὸς ψηφιδωτὰ βλ. ἐν Α. ΟΡΛΑΝΔΟΥ, Ἀρχ. τῶν Βυζ. Μνημείων τῆς Ἑλλάδος τόμ. Ζ' σ. 104 καὶ 215.

² Ἡ θύρα δὲν σημειοῦται εἰς τὴν παρὰ Millet κάτοψιν, ἀσφαλῶς διότι δὲν ἦτο δρατὴ ἐξ αἰτίας τῶν ἐπιχώσεων τοῦ κτηρίου.

Ἐντὸς τοῦ χώρου τῆς ἀψίδος εὐρέθη ὥραία, ἀλλ' ἀποκεκρουμένη ἀνάγλυπτος πλάξ ἐκ φαιοῦ λίθου, διαστ. 0,61 μ. × 0,55 μ., ἥς ὁ διάκοσμος κατὰ μὲν τὸ σχέδιον εἶναι οἷος καὶ ἡ τῆς πλακὸς τῆς δημοσιευομένης ὑπὸ τοῦ MILLET ἐν Monuments πίν. 53,12, κατὰ δὲ τὴν ἐκτέλεσιν ὅμοιος πρὸς τὸν διάκοσμον τῶν γείσων πίν. 55,9. Περαιτέρω εὐρέθη τεμάχιον λοξοτμήτου γείσου, φέρον γλυπτὸν διάκοσμον, τμήμα κιονοκράνου ἴσως χρησιμοποιεθὲν ὡς ἐπίκρανον παραστάδος, ὅμοιον πρὸς κιονόκρανα τῆς Παντα-

Εἰκ. 13. Κάτοψις τοῦ ναοῦ § 9 τῶν «Ταξιάρχων».

νάσεως (MILLET, Monuments πίν. 38,4), ἐπίθημα κιονίσκου, πῆλινον ἐπίμηκες ἀγγεῖον, τεμάχιον χαλκοῦ ἐλάσματος, τὸ ὁποῖον θὰ ἐκάλυπτε ποτε μέρος σπείρας κίονος, μετάλλινον διάτρητον ἔλασμα, ἀνῆκον εἰς ἄλλυσιν ἀναρτήσεως πολυελαίου, καὶ ὀρειχάλκινος δακτύλιος.

Εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι τὸ οἰκοδόμημα ἐχρησίμευεν ὡς ἐστιάτοριον¹

¹ Ἐστιάτορία Μονῶν μὲ ἐγγεγραμμένην τὴν ἀψίδα συναντῶ μεταγενεστέρως κατὰ τὸ 1570 - 1592 εἰς τὴν Μονὴν τοῦ Ὁσίου Μελετίου καὶ κατὰ τὸν ΙΓ' ἢ ΙΖ' αἰ. εἰς τὴν Μονὴν τῆς Καισαριανῆς· βλ. Α. ΟΡΛΑΝΔΟΥ, Μοναστηριακὴ Ἀρχιτεκτονική, Ἀθῆναι 1937, σ. 30, 31, Ἀρχεῖον τῶν Βυζ. μνημείων τῆς Ἑλλάδος Ε' σ. 57 καὶ Εὐρετήριο τῶν Μνημείων τῆς Ἑλλάδος, τευχ. Γ', ἐν Ἀθῆναις 1939, σ. 162, εἰκ. 218 καὶ σ. 163.

τῆς Μονῆς τῶν Ἀγίων Θεοδώρων. Ὡς ἐσπιατόριον (réfectoire) σημειοῖ τὸ κτίσμα καὶ ὁ MILLET ἐν τῷ χάρτῃ τοῦ Μυστραῖ, L'École grecque dans l'architecture byzantine, πίν. 1. Ὁπισθεν τοῦ οἰκοδομήματος, παρὰ τὸν Ν.Δ. τοῖχον τοῦ περιβόλου τῆς Μονῆς, εἶναι ἐμφανῇ ἔχνη καὶ ἄλλων κτηρίων. Ὁ μελλοντικὸς καθαρισμὸς αὐτῶν ἴσως μοὶ παράσχη τὴν δυνατότητα νὰ διαλευκάνω περισσότερον τὸ πρόβλημα¹ τῆς σχέσεως Ἀγίων Θεοδώρων καὶ Ὁδηγητρίας.

§ 9. Τὸν ναὸν τῶν «Ταξιαρχῶν» (διαστ. 7,25 μ. × 4,23 μ.) ἐστέγαξε καμάρα βαίνουσα ἐπὶ ἐνισχυτικῆς ζώνης (MILLET, Monuments, πίν. 6,6 Taxiarches). Ἐκάτερος τῶν μακρῶν τοίχων τοῦ παρεκκλησίου κοσμεῖται ἀπὸ τυφλὸν τόξον, σχηματιζόμενον μεταξὺ τῆς παραστάδος τῆς ζώνης καὶ τοῦ κτιστοῦ τέμπλου, οὗ ἀπεκαλύφθησαν αἱ βάσεις (βλ. κάτωψιν τοῦ ναοῦ ἐν εἰκόνι 13).

Τὸ Διακονικὸν ἐτοιχίσθη μεταγενεστέρως καὶ τὸν χώρὸν τοῦ κάτω κατέλαβε τάφος². Ἐντὸς τῆς Προθέσεως εὐρέθη ἐπιγραφή ἐν ἱαμβικῷ τριμέτρῳ ἐπὶ πλακὸς μαρμαρίνης διαστ. 0,57 × 0,26 × 0,09 μ. Ἀναφέρει τὸν κτίτορα τοῦ ναοῦ καὶ προσθέτει :

«*Ἦγερται δὲ καὶ ὁ τοῦ σωτῆρος θόλος
ἐτους Ϛ Π^{ου} Ξ^{ου} Γ' Ἰνδ. Γ'*»

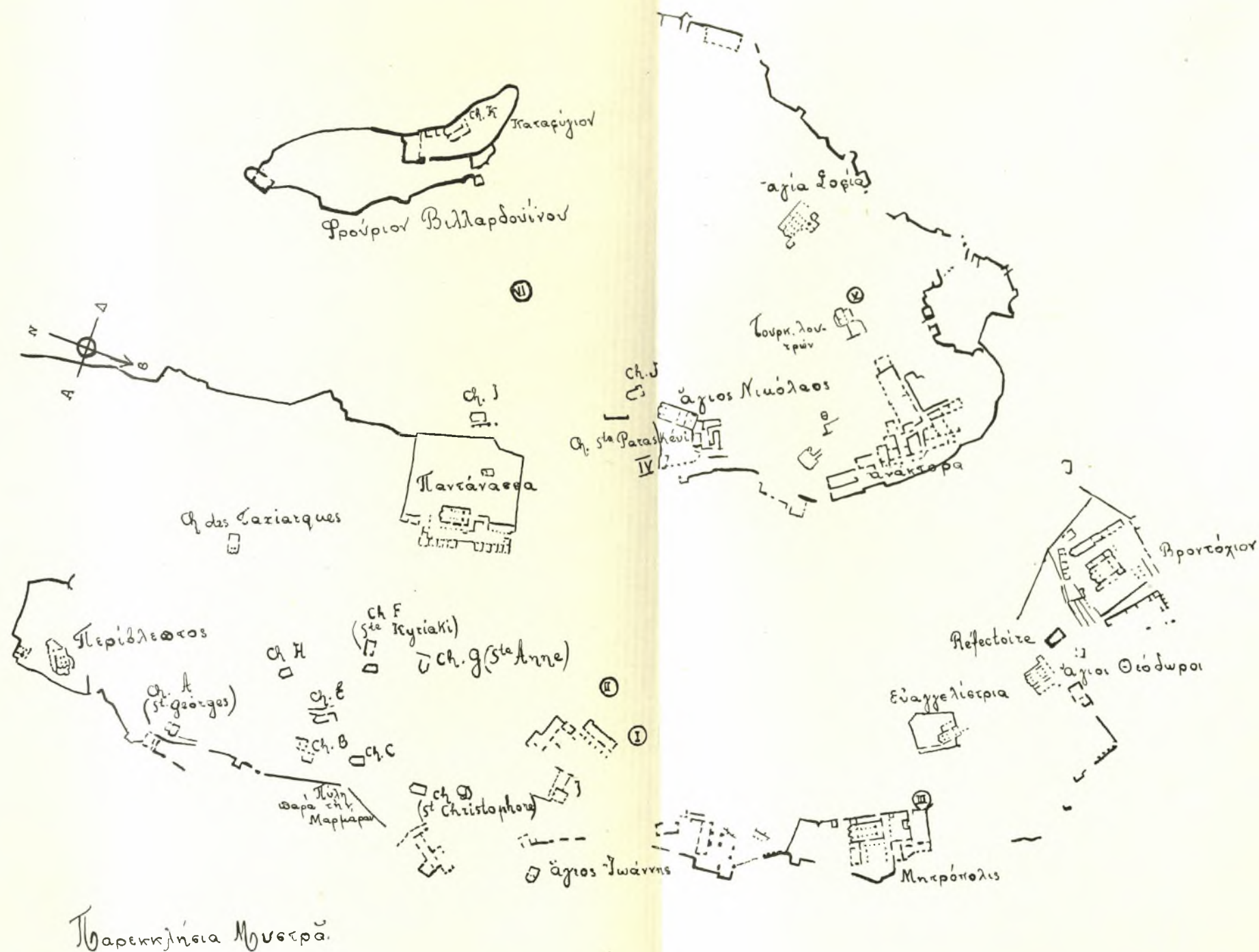
Τὸ ἀπὸ κτίσεως κόσμου ἔτος 6963 ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ 1455 μ.Χ. Δὲν εἶναι βέβαιον ποῦ ἦτο ἐντετοιχισμένη ἡ πλάξ. Ἐὰν εὐρίσκετο ἀρχῆθεν εἰς τὸν προκείμενον ναῖσκον, πρᾶγμα πιθανώτατον, τότε οὗτος δὲν ἐτιμᾶτο ἐπ' ὀνόματι τῶν Ταξιαρχῶν, ὥς φαίνεται δεχόμενος ὁ G. MILLET (Monuments, πίν. 1, 6,6 κ. ἀ), ἀλλ' ἐπ' ὀνόματι τοῦ Σωτῆρος.

Ἐντὸς τοῦ ναοῦ παρὰ τὴν Β.Δ. γωνίαν ἐκαθαρίσθησαν δύο συνεχόμενοι, κτιστοί, ἐπίγειοι τάφοι, περιέχοντες ἑκάτερος ὁστᾶ ἐνὸς νεκροῦ. Ὁ παρὰ τὸν βόρειον τοῖχον ἦτο παιδικός. Εἰς τὴν Ν. αὐλὴν ἀνεσκάφησαν τρεῖς τάφοι. Ὁ καταλαμβάνων τὴν δυτικὴν ἄκραν τῆς αὐλῆς ἔχει ὕψος 0,70 μ., μῆκος 1,78, πλάτος 0,40 μ. Ἐκαλύπτετο ὑπὸ πλακῶν, εὐρίσκετο ὑπὸ ἀρκοσόλιον, οὗ διατηροῦνται μόνον αἱ γεννήσεις τῶν τόξων καὶ ἔκρυνεν ἓνα σκελετόν. Ὁ παρὰ τὸν Ν. τοῖχον τοῦ ναΐσκου ἦτο σκαπτὸς καὶ περιεῖχε δύο νεκροὺς μὲ τὰς κεφαλὰς πρὸς Δ.

Εἰς τὴν βόρειον αὐλὴν ἀνεσκάφησαν τέσσαρες τάφοι, ὁ εἷς κτιστὸς ἐντὸς τοῦ ἑδάφους, οἱ δ' ἄλλοι μικρὸν αὐτοῦ ὑπερέχοντες. Ἔχουν κτισθῇ διὰ λίθων καὶ πλίνθων καὶ ἐκαλύπτοντο ὑπὸ πλακῶν. Μία ἐξ αὐτῶν (0,39 μ. × 0,38 μ.) ἀπετέλει τμῆμα ἀναγλύφου Ρωμ. χρόνων, εἰκονίζοντος Ἀφροδί-

¹ Περὶ αὐτοῦ βλ. Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗ, Μυστραῖς, Ἀθῆναι 1948, σ. 48, 49.

² Ἐντὸς τοῦ Βήματος καὶ παλαιότερον ἐθάπτοντο κληρικοί· βλ. Δ. ΠΑΛΛΑ, Σαλαμινιακά ἐν Α.Ε. 1950 - 51, σ. 177.

την ἢ Νηρηίδα καὶ ἱππόκαμπον. Τὸ ἀνάγλυφον εἶχε τοποθετηθῇ ἀνεστραμμένον ἐπὶ τοῦ δευτέρου τάφου. Εἰς τὴν Β. πλευρὰν τοῦ τρίτου τάφου παρὰ τὴν Β.Α. γωνίαν εἶχεν ἐμπηχθῇ ὀρθιον τμήμα ἰωνικῆς παραστάδος ὕψους 0,51 μ., πλάτους 0,26 μ. Εἰς τὸν πρῶτον καὶ τρίτον τάφον εἴχομεν ἐπανειλημμένας ταφάς. Αἱ κεφαλαὶ τῶν νεκρῶν εὐρίσκοντο πρὸς Δ. ἐν ᾧ εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον εἶχον συγκεντρωθῇ ὀστᾶ. Ἐντὸς τοῦ πρώτου τάφου εὐρέθησαν δύο τουρκικὰ νομισμάτια καὶ δύο κομβία. Ἐκ τοῦ δευτέρου προέρχεται ἀργυροῦν Οὐγγρικὸν νόμισμα τοῦ ΙΕ' αἰ. Πιέταλα ὑποδημάτων ἀφθονα καὶ ὀστρακα ἀνεσφύθησαν ἐκ τῶν τάφων.

Β.Α τοῦ ναοῦ καὶ χαμηλότερον ἐκαθαρίσθη δεξαμενὴ (διαστ. 3,81 μ. × 3,48 μ.), ἥς τὸ ἐσωτερικὸν ἔχει ἐπιχρισθῇ δι' ὑδραυλικοῦ κονιάματος καὶ τὰ τοιχώματα στεννούμενα κάτω σχηματίζουν θρανία. Ἡ ὁροφή τῆς δεξαμενῆς ἦτο θολωτή.

§ 10. Ὁ ἔξω τοῦ περιβόλου τῆς Παντανάσσης καὶ ὑπερθεν αὐτοῦ ναὸς (MILLET, Monuments πίν. 1, Ch. I), τιμώμενος κατ' ἐγγώριον παράδοσιν ἐπ' ὀνόματι τῆς Ἀγίας Βαρβάρας, ἔχει τρεῖς θύρας· ἡ τῆς Δ. προσόψεως εἶναι τοξωτὴ καὶ τὸ τόξον της διακόπτεται ὑπὸ ἄλλου ἀνακουφιστικοῦ, ὑπερκειμένου. Αἱ ἄλλαι δύο ἀνοίγονται ἀνὰ μία ἐπὶ ἑκατέρας τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ ναΐσκου, μετὰ τὸν δυτικὸν τοίχον καὶ τῆς πρώτης ἐνισχυτικῆς ζώνης. Τὸ παρεκκλήσιον (διαστ. 7,15 μ. × 3,95 μ.) ἐκάλυπτε καμάρα, βασταζομένη ἀπὸ δύο ζώνας, αἵτινες ἔβαινον ἐπὶ παραστάδων. Ὁ ναὸς ἔφερε τοιχογραφίας, ἀλλ' ἐκ τούτων ἔχνη μόνον ἐσώθησαν. Ἡ ἀψὶς ἡμικυκλικὴ ἐσωθεν εἶναι ἐξωτερικῶς ἡμιεξάγωνος. Πρὸς βορρᾶν τοῦ παρεκκλησίου σχηματίζεται ἐξώστης, βαίνων διὰ τὴν κατωφέρειαν τοῦ ἐδάφους ἐπὶ τόξων. Ὅτι δ' ὁ ἐξώστης ἦτο ἐστεγασμένος καὶ ἀπετέλει στοὰν δεικνύουν γεννήσεις 4 τόξων, σωζόμεναι εἰς τὴν ἐξωτερικὴν παρεῖαν τοῦ Β. τοίχου τῆς ἐκκλησίας.

Ἐντὸς τοῦ ναΐσκου ἐκαθαρίσθησαν δύο τάφοι, ὧν ἕκαστος περιεῖχεν ἀνὰ ἓνα νεκρὸν, κτιστὸς ὁ εἰς καὶ ἐπίγειος, ὁ δ' ἄλλος ἐντὸς τοῦ χώματος ἐσκαμμένος. Ὅλίγα ὀστᾶ εὐρέθησαν καὶ εἰς τοὺς δεξιᾷ τῆς κυρίας εἰσόδου τοῦ ναοῦ, ἐν τῇ αὐτῇ καθαρισθέντας τάφους. Ἀντιθέτως εἴχομεν πολλὰς ταφάς εἰς ἕκαστον ἐκ τῶν ἑπτὰ κτιστῶν τάφων, οἵτινες ἀνοίγονται ὑπὸ τὸ ἔδαφος τοῦ ἐξώστου. Αἱ μακραὶ πλευραὶ τῶν συγκλίνουν πρὸς τὰ ἄνω, διευκολύνουσαι τὴν κάλυψιν τῶν τάφων ὑπὸ χονδρῶν πλακῶν. Ὅλίγα ἐνώτια, πόρπαι, δακτύλιος καὶ καπνοσφύριγξ (ἵος ἀπὸ δυσμῶν τάφος) εὐρέθησαν ἐντὸς αὐτῶν.

Ἐντύπωσιν προκαλοῦν αἱ σχετικῶς ἁρμονικαὶ καμπύλαι τῶν τόξων τοῦ ναΐσκου, ὅστις ἀποτελεῖ κτίσμα πιθανῶς τοῦ ΙΕ' αἰ.

§ 11. Ἐν τῇ πλατείᾳ τῶν ἀνακτόρων, ἔναντι τῆς πτέρυγος τῆς λεγο-

μένης «τῶν Καντακουζηνῶν», ἐκίνησε τὴν προσοχήν μου γωνία οἰκοδομήματος, οὗ ὁ βόρειος τοῖχος παρουσιάζει τρόπον δομῆς πλινθοπερίκλειστον· κατὰ κυριολεξίαν εἶχεν ἔξωθεν ἐπένδυθῇ ὑπὸ χονδρῶν πωρίνων πλακῶν—μιᾶς αἱ διαστάσεις εἶναι $0,29 \mu. \times 0,18 \mu. \times 0,10 \mu.$ —περιβαλλομένων ὑπὸ πλίνθων. Ἴσως ἔφερον ὁμοίαν ἐπένδυσιν ὁ Α καὶ ὁ Ν τοῖχος. Ἡ Β πλευρὰ εἶχεν ἕξ σειρὰς πωροπολίθων. Σώζεται ἡ κατωτάτη καὶ ἐν μέρει αἱ δύο υπερκείμεναι αὐτῆς. Ἡ ἐπένδυσις ἄρχεται εἰς ὕψος τι ἀπὸ τοῦ ἐδάφους.

Εἰκ. 14. Τμήμα τῆς ἐν τῇ πλατεῖᾳ τῶν ἀνακτόρων δεξαμενῆς.

Εἰκ. 15. Τὸ παρεκκλήσιον τῆς § 12 πρὸ τοῦ καθαρισμοῦ.

Τὸ πάχος τῶν πλίνθων, αἵτινες περιβάλλουν τὰς πωρίνας πλάκας, εἶναι ποικίλον. Ὁ βόρειος τοῖχος ἐπεκτείνεται πρὸς Δ. Ἡ ἐπέκτασις ὅμως αὐτῇ, τμήμα παρακειμένου κτηρίου, φαίνεται μεταγενεστέρα. Ἡ ἑκκαφὴ ἀπεκάλυψε μικρὰν δεξαμενὴν σχήματος σχεδὸν παραλληλογράμμου (διαστ. $2,165 \mu. \times 0,985 \mu.$ κατὰ μέσον ὄρον), ἧς αἱ πλευραὶ ἐσωτερικῶς ἐκαλύπτοντο ὑπὸ ὑδραυλικοῦ κονιάματος. Τὸ ὕδωρ εἰσήρχετο δι' ὑδραγωγοῦ πηλίνου σωλήνος, διατρυπῶντος τὴν Δ πλευρὰν παρὰ τὴν Β.Δ. γωνίαν εἰς μικρὸν ὕψος ἀπὸ τοῦ πυθμένος τῆς δεξαμενῆς καὶ ἐπιπτεν ἐπὶ πλακός. Τὴν δεξαμενὴν ἐστέγαξε καμάρα, βαίνουσα ἐπὶ δύο τόξων, ὧν ἑκάτερον ἐστηρίζετο εἰς τὸν Α καὶ Δ τοῖχον (εἰκ. 14). Ἐντὸς τῆς δεξαμενῆς εὐρέθησαν τεμάχια

σιδήρου, ὄστρακα καὶ τεθραυσμένον στόμιον μικροῦ πίθου.

Ὁ κ. Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ ἐν τῷ ἔργῳ του «Παλάτια καὶ σπίτια τοῦ Μυστρά» σ. 13, εἰκ. 6, σημειοῖ τὰ μέχρι πρό τιнос ὄρατὰ ἐρείπια τοῦ μικροῦ κτηρίου, τὸ ὁποῖον ὁ καθαρισμὸς παρουσίασεν ὡς δεξαμενὴν, διακρίνων αὐτὰ διὰ τοῦ γραμματος Θ. Τὰ ἐρείπια ὁ κ. Ὁρλάνδος θεωρεῖ κτίσμα τῶν χρόνων 1250 - 1350, ἐνῶ τὰ τοῦ παρακειμένου οἰκοδομήματος ὡς ἀνήκοντα εἰς τὴν μεταβυζαντινὴν ἐποχὴν. Τὰ σωζόμενα λείψανα τῆς δεξαμενῆς δὲν

Εἰκ. 16. Τὸ παρεκκλήσιον τῆς § 12 μετὰ τὸν καθαρισμὸν.

δεικνύουν μετὰ βεβαιότητος, ἐὰν αὕτη ἦτο ἐξάρτημα κρήνης. Πάντως ἡ ἐπιμέλεια μεθ' ἧς εἶναι ἐκτισμένη καὶ ἡ γεινιάσις αὐτῆς πρὸς τὴν ἀρχαιότεραν πτέρυγα τῶν ἀνακτόρων ὀδηγεῖ εἰς τὴν σκέψιν μήπως ἐδῶ πρέπει ν' ἀναζητήσῃ κανεῖς τὰ ἐρείπια τῆς κρήνης τῆς ἀποδιδιομένης εἰς τὸν Καντακουζηνόν¹.

§ 12. Παρὰ τὸ ἱερὸν τοῦ Ἁγίου Νικολάου σώζεται ἡρειπωμένος ναῖσκος (ὄρα παρένθητον πίνακα καὶ εἰκόνας 15 καὶ 16), οὗ ὁ Γάλλος ἀρχαιολόγος παρέσχε κάτοψιν ἐν Monuments πίν. 6,1, ἐνθα ἐκ παραδρομῆς

¹ Βλ. περὶ αὐτῆς G. MIILET ἐν Monuments πίν. 6,11 καὶ Α. ΟΡΛΑΝΔΟΝ, ἐνθ' ἀνωτέρω σ. 10, 11.

ἔσημειώθη ἀντὶ ἡμιεξαγώνου ἡμικυκλικῆ ἔξωθεν ἡ ἀψίς. Τὸ παρεκκλήσιον (6,18 μ. $\times$ 2,69 μ.) ἔχει νάρθηκα (4,62 μ. $\times$ 2,20 μ.) προεκτεινόμενον μά-
λιστα νοτίως αὐτοῦ καὶ στεγαζόμενόν ποτε ὑπὸ καμάρας ἐγκαρσίου πρὸς
τὸ λοιπὸν οἰκοδόμημα. Ἐντὸς τοῦ νάρθηκος ἐκαθαρίσθησαν πέντε τάφοι,
ἄλλοι ὑπὸ τὸ δάπεδον καὶ ἄλλοι ἐπίγειοι. Ἐκ τῶν πρώτων ὁ εἰς εἶναι
ἁπλῶς ἐσκαμμένος εἰς τὸ χῶμα (1,64 μ. $\times$ 0,40 μ. $\times$ 0,30 μ.), ὁ δ' ἄλλος

Εἰκ. 17. Τὸ παρεκκλήσιον τῆς § 14
(Ἁγία Παρασκευή) πρὸ τοῦ καθαρισμοῦ.

ὁρίζεται ὑπὸ καθέτως ἐμπεπηγμένων
εἰς αὐτὸ πλακῶν. Ἐντὸς τοῦ σκαπτοῦ
τάφου εὐρέθη δακτύλιος. Μεγάλαι,
χονδραῖ, ὄρθιαι πλάκες ἀποτελοῦν τὴν
προσθίαν πλευρὰν τοῦ ἐπιγείου τά-
φου, ὅστις ἐκτείνεται πρὸ τοῦ Δ τοί-
χου (2,20 μ. $\times$ 0,50 μ. $\times$ 0,48 μ.).

Οἱ δύο ὑπόλοιποι κατέχουν τὸ
νότιον τμήμα τοῦ νάρθηκος ἀπὸ Α
πρὸς Δ, εἶναι κτιστοί, ἐπίγειοι, χα-
μηλότερος ὁ πρόσθιος, ὑψηλότερος ὁ
ὀπισθεν, ὥστε σχηματίζουν ἀναβα-
θμόν. Ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ ἄκρου τοῦ
χαμηλότερου τάφου εἶχε κτισθῇ μεταγε-
νεστέρως μικρὸν ὀστοφυλάκιον (0,69 μ.
 $\times$ 0,60 μ. $\times$ 0,30 μ.). Ὁ ὑψηλότερος εἶ-
ναι κεχωρισμένος ὁριζοντίως εἰς δύο
θήκας διὰ σειρᾶς πλακῶν ἐπιμελῶς
ἐκτισμένων καὶ ἐπεστρωμένων ὑπὸ κο-
νιάματος. Εἰς τὴν κατωτέραν θήκην
εἶχον ταφῇ ἀρχετοὶ νεκροί.

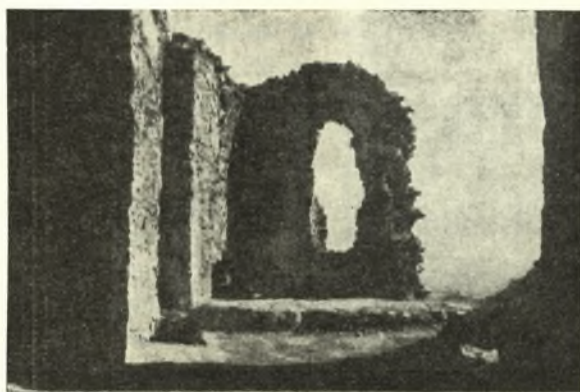
Τέλος πρὸς Δ τοῦ παρεκκλησίου ἀπεκαλύφθη καὶ ἐκαθαρίσθη τμήμα
λιθοστρώτου ἀνηφορικῆς ὁδοῦ¹.

§ 13. Ὑπὸ τὸν Ἅγιον Νικόλαον ἡ κατωφέρεια τοῦ λόφου σχηματί-
ζει γωνίαν ἀπόκρημνον. Ἐκεῖ σώζονται λείψανα κτηρίου ἔχοντος ἡμικυ-
κλικὸν τοῖχον εἰς τὴν ἀνατολικήν του πλευράν. Ὁ MILLET, ἐνθ' ἄνωτ. πίν.
5,3 «Ruines au-dessous de St-Nicolas», διακρίνει τὸ οἰκοδόμημα διὰ τοῦ
γράμματος α. Δὲν γεννᾶται ἀμφιβολία ὅτι πρόκειται περὶ ναῖσκου, διαστά-
σεων 7,38 μ. $\times$ 3,14 μ. (βλ. ἀρ. iv ἐν τῷ παρενθέντῳ πίνακι). Ἡ ἐπίχωσις δὲν
ἦτο μεγάλη. Ἐκ τῶν τοίχων διατηρεῖται εἰς μεγαλύτερον ὕψος ἢ Β.Δ. γωνία.

¹ Ἐπιβεβλημένον εἶναι νὰ καθαρισθοῦν αἱ παλαιαὶ ὁδοὶ τοῦ Μυστρᾶ. Ἀρχεταὶ
τῶν ὑπαρχουσῶν σήμερον εἶναι πολὺ νεώτεροι, ἐνῶ πάλιν πολλοὶ τῶν ἀρχαίων ἔχουν
ἐπιχωσθῇ.

*Εντὸς τοῦ παρεκκλησίου ἀνεσκάφη τάφος περιέχων ὁστᾶ ἑνὸς νεκροῦ.

§ 14. Ἡ «Ἁγία Παρασκευή (MILLET, ἐνθ' ἄνωτ. πίν. 5,3, 6,2) διαστάσεων 8,53 μ. × 3,49 μ., ἐπεκοινώνει πρὸς Δ διὰ θύρας μὲ εἶδος νάρθηκος (διαστ. 3,58 μ. × 3,90 μ.) στεγαζομένου ὑπὸ καμάρας· ἐν αὐτῷ ἐκαθαρίσθησαν 3 σκαπτοὶ παιδικοὶ τάφοι. Ὁ νάρθηξ ἔχει δύο θύρας, μίαν πρὸς Β, ὁδηγοῦσαν εἰς τὴν παρακειμένην ὁδὸν διὰ μακροῦ, χαμηλοῦ, θολωτοῦ διαδρόμου (διαστ. 9,60 μ. × 2,07 μ. κατὰ μέσον ὄρον) καὶ ἄλλην θύραν πρὸς Ν, φραχθεῖσαν εἰς ὑστέρους χρόνους, ὅταν πιθανῶς ἐκτίσθη ἡ ἀθλή τοῦ Ἁγίου Νικολάου. Ὁ κυρίως ναὸς ἦτο θολωτός, σταυρεπίστεγος. Πλουσίαν

Εἰκ. 18. Τὸ παρεκκλήσιον τῆς § 14 μετὰ τὸν καθαρισμόν.

κεραμοπλαστικὴν διακόσμησιν φέρει ἐξωτερικῶς μόνον τὸ βόρειον τύμπανον τῆς ἐγκαρσίου καμάρας¹.

Πλὴν τῆς βορείου θύρας τοῦ ναΐσκου ὑπῆρχε καὶ ἄλλη εἰς τὸν νότιον τοῖχον αὐτῆ, στενή, τοιχισθεῖσα μεταγενεστέρως².

*Εντὸς τοῦ κυρίως ναοῦ ἐκαθαρίσθησαν τέσσαρες σκαπτοὶ τάφοι, οἵτινες ἐκαλύπτοντο ὑπὸ σχιστολιθικῶν πλακῶν καὶ εἶχον τὰ τοιχώματα εἴτε ἐκτισμένα διὰ λίθων καὶ πλίνθων εἴτε συγγείμενα ἐκ τοίχου καὶ πλακῶν ὀρθίων, λιθίνων ἢ ἐξ ὀπτῆς γῆς. Ὁ Β.Δ. τάφος (1,95 μ. × 0,45 μ. × 0,45) ἐκρυπτεν ὁστᾶ ἑνὸς νεκροῦ.

Νοτίως καὶ ἔξω τοῦ ναοῦ ἀνεσκάφη ἄλλος τάφος, εὐρύς, καμαροσκέπαστος, ἐκτισμένος διὰ λίθων καὶ πλίνθων. Ἐν αὐτῷ ὑπῆρχον ὁστᾶ ἑνὸς ὁσαύτως νεκροῦ, τεμάχιον βυζαντινοῦ πινακίου, ψαλλίς διὰ τὴν ἀπόσβεσιν

¹ Βλ. φωτογραφίαν αὐτοῦ παρὰ MILLET, ἐνθ' ἄνωτ. πίν. 11,1 πρὸ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἁ. Ἀδαμαντίου γενομένης ἀναστηλώσεως.

² Ὁ MILLET δὲν σημειοῖ αὐτὴν ἐν τῇ κατόψει τοῦ ναοῦ, ἐνθ' ἄνωτ. πίν. 5,3 καὶ 6,2.

θρυαλλίδος κανδηλῶν καὶ μικρὰ πηλίνη πρόχους. Ὑπὸ τὸ ἱερὸν ἀνεσκάφη ἐγκάρσιον θολωτὸν ὑπόγειον, τοῦ ὁποίου ἡ στέγη εἶχε πρὸ πολλοῦ καταρρεῦσει. Ἐκ τῆς πληθύος τῶν ἀνθρωπίνων ὀστέων, ἅτινα ὑπῆρχον ἐντὸς αὐτοῦ, καὶ τῆς πρὸς Β. τοῦ ναοῦ προεκτάσεώς του, γίνεται προφανές ὅτι τὸ ὑπόγειον ἐχρησίμευεν ὡς ossuarium. Ἐντὸς αὐτοῦ μεταξὺ τῶν χωμάτων εὐρέθησαν κιονίσκος κηροπηγίου, ὀρειχαλκίνη κανδήλα, λεκάνη ἐκ φαιοῦ λίθου καὶ τεμάχια πωρολίθων διασώζοντα λείψανα τοιχογραφιῶν.

Εἰς τὴν Ἀγίαν Παρασκευὴν — ἀβέβαιον εἶναι ὅτι ὁ ναὸς ἔφερε τοῦτο τὸ ὄνομα¹ — εἶχεν ἐπιχειρήσει ὁ μακαρίτης Α. ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΥ «ἐργασίαν ἐκσκαφῆς καὶ καθαρισμοῦ»². Πάντως τὸν χώρον εὗρον πάλιν πλήρη ἐρειπίων, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν εἰκόνων 17 καὶ 18. Ὁ ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΥ χρονολογεῖ τὸν ναῖσκον εἰς τὸ τέλος τοῦ ΙΔ' αἰ.³. Ἐάν ὅμως ληφθοῦν ὡς κριτήριον τὰ ἀποκαλυφθέντα κατὰ τὸν τελευταῖον καθαρισμὸν τεμάχια τοιχογραφιῶν θὰ ἐτοποθετοῦν τὸ παρεκκλήσιον μᾶλλον εἰς τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ ΙΔ αἰ.

§ 15. Κατὰ τὰς ἐργασίας πλακοστρώσεως τοῦ ΒΑ παρεκκλησίου τῆς Ἀγίας Σοφίας ἀπεκαλύφθη κάτωθεν αὐτοῦ χθαμαλὸν θολωτὸν ὑπόγειον τμήμα τῆς ὁροφῆς τοῦ εἶχε κρημνισθῇ καὶ διὰ τοῦ ῥήγματος εἶχον εἰσρεῦσει λίθοι καὶ χώματα. Μεταξὺ αὐτῶν εὐρέθη κιονόκρανον κιονίσκου ἴσως τέμπλου, τμήμα κιονίσκου μετὰ συμφυοῦς κιονοκράνου, ἀμφικιονίσκος ἀποκεκρουμένος, μαχαίριον μετὰ λαβῆς ὀστεινῆς καὶ δύο τορνεσέλλια. Ὀλίγα ἐσχορπισμένα ὀστᾶ ἀνεσύρθησαν ἐκ τοῦ μέσου τῆς ἐπιχώσεως. Εἰς τὸν δυτικὸν τοῖχον τοῦ ὑπογείου, ὅπερ δὲν φαίνεται νὰ εἶχε πρόσβασιν, ἀνοίγεται κόγχη εἰς τὸ τεταρτοσφαίριόν της εἶναι ἐμπεπηγμένος κρῖκος, πιθανῶς δι' ἀνάρτησιν κανδήλας. Ἴσως τὸ ὑπόγειον κατεσκευάσθη διὰ λόγους ἐδαφολογικούς. Εἰς τὰ συνημμένα πρὸς τὴν Ἀγίαν Σοφίαν κτίσματα ἐκαθαρίσθησαν δύο τάφοι· ὁ εἰς ὑπὸ τὸ κωδωνοστάσιον, κεκινημένος, ἔχων ποτὲ διακόσμησιν ἐξωτερικὴν ἐκ πωρολίθων καὶ ὁ ἄλλος ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ Β.Α. παρεκκλησίου, παρὰ τὸν δυτικὸν τοῖχον, κτιστός, καμαρωτός, περιέχων δύο νεκροὺς μὲ τὰς κεφαλὰς πρὸς Ν. Ὁ τελευταῖος τάφος⁴ εἶναι ὅμοιος πρὸς τοὺς ἀνασκαφέντας ἐντὸς τῆς Ἀγίας Ἀννης· ἔχει πρὸς τὸ Ν ἄκρον τὸ ἀνοιγμά του, ἐπεκτείνεται ὅμως ἐπὶ τι καὶ ὑπὸ τὸν νότιον τοῖχον τοῦ παρεκκλησίου. Σιδηρᾶ ἀντικείμενα, πῆλινον ἀγγεῖον, τορνεσέλλια,

¹ Δὲν ἠκριβώσα μέχρι τοῦδε ποῦ στηριζόμενος ὁ G. MILLET ἀποκαλεῖ οὕτως ἄνεν ἐνδοιασμοῦ τὸν ναῖσκον εἰς ἀμφοτέρους τοὺς χάρτας τοῦ Μυστρά, οὓς παρέχει (βλ. ἀνωτ. ὑποσημ. 1). Ἐνῶ δὲ καὶ ἄλλων ναίσκων τὰ ὀνόματα σημειοὶ ἐν παρενθέσει εἰς τὸν παλαιότερον χάρτην, εἰς τὸν νεώτερον ἀπαλείφει τὰς παρενθέσεις.

² Π.Α.Ε. 1928, σ. 124.

³ Αὐτόθι σ. 124, 125.

⁴ Ἐν αὐτῷ συνεκεντρώθησαν καὶ τὰ ὀστᾶ τὰ ἐξαχθέντα ἐκ τοῦ ἄλλου τάφου.

σιδηρᾷ λόγχῃ καὶ χαλκίνῃ πόρπῃ ζώνης ἐξήχθησαν ἐκ τοῦ τάφου, ὅστις ἀνῆκεν εἰς ἄγνωστον στρατιωτικὸν ἄνδρα τοῦ Λεσποτάτου, ἴσως τὸν κτίτορα τοῦ ναῖσκου.

§ 16. Ὑπὸ τὴν πύλῃν τοῦ φρουρίου Βιλλαρδουίνου, ἀνατολικῶς καὶ εἰς ἱκανὴν ἀπ' αὐτῆς ἀπόστασιν, ἐρείπια ἐπιμήκους οἰκοδομήματος διαφέρουν τῶν περὶ αὐτὰ ἡρειπωμένων οἰκιῶν. Ἡ σωζομένη Β.Δ. γωνία κοσμεῖται ἐξωτερικῶς ὑπὸ ζώνης ἐκ διπλῆς σειρᾶς παχειῶν (0,05 μ.) πλίνθων ἐπὶ τοῦ βορείου τοίχου παρὰ τὴν αὐτὴν γωνίαν, ὑψηλὰ, ἀνοίγεται μικρὰ φωτιστικὴ θυρίς, τοξωτή, ἧς τὸ τόξον σχηματίζουν πλίνθοι καὶ περιβάλλει πλίνθινον ἀψίδωμα. Μικρὰ σκαφικὴ ἔρευνα ἔξω τῆς μιᾶς τῶν στενῶν πλευρῶν τοῦ κτηρίου ἀπεκάλυψε τὰς βάσεις τριῶν ἡμικυκλικῶν ἀψίδων. Πρὸ ἡμῶν εἶχομεν ἄλλο παρεκκλήσιον (βλ. ἀριθμὸν (VI) ἐν παρενθέτῳ πίνακι) διαστάσεων 8,65 μ. × 3,97 μ. Ὑπὸ τὸ δυτικὸν τμήμα του ἀπεκαλύφθη ὑπόγειος, θολωτὴ δεξαμενὴ.

§ 17 Ὁ G. MILLET παρέχων κάτοψιν (Monuments, πίν. 6,10) τοῦ ἐν τῷ καταφυγίῳ τοῦ φρουρίου ἀρχοντικοῦ οἰκήματος σημειοὶ ἀψίδα ἐγγεγραμμένην ἐντὸς τῆς Ν.Δ. μακρᾶς πλευρᾶς του. Ἡ ἀψὶς φέρει λίθινον λοξότυπον διάζωμα εἰς ὕψος ἀπὸ τοῦ ἐδάφους 1,36 μ. Κάτωθεν αὐτοῦ, ἀριστερά, ἐπὶ λίθινῳ σώζονται λείψανα ἐρυθροῦ χρώματος. Κατὰ τὴν ἐκχωμάτωσιν ἀπεκαλύφθη δεξιότερον τῆς κόγχης, ἐντετοιχισμένος πῆλινος σωλήν. Ἀνῆκεν ἄρα γε ἡ ἀψὶς εἰς παρεκκλήσιον τοῦ ἀρχοντικοῦ; Τὸ πρᾶγμα παραμένει ἀκόμη προβληματικόν.

Ὡσαύτως ἐκαθαρίσθη ἡ ὑπὸ τὸ ἀρχοντικὸν οἶκημα μεγάλη καμαροσκεπὴς δεξαμενὴ. Ἐν αὐτῇ εὐρέθῃ βυζαντινὸν νόμισμα, τεσσαρακοντανούμιον καὶ ἀμφικιονίσκος, πιθανῶς ἀνήκων εἰς τὸ παρὰ θυρον τῆς ἀψίδος τοῦ παρεκκλησίου, περὶ οὗ θὰ γίνῃ ἀμέσως λόγος. Ὁ κιονίσκος διακρίνεται ἐν τῇ εἰκ. 20.

§ 18. Εἰς τὸ μνημονευθὲν ἀνωτέρω σχέδιον (πίν. 6,10) ὁ Γάλλος ἀρχαιολόγος παρέχει κάτοψιν καὶ τοῦ διδύμου ἐν τῷ καταφυγίῳ παρεκκλη-

Εἰκ. 19. Ὁ ἀρχαιότερος ναῖσκος τοῦ Φρουρίου πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς.

σίου (Ch.K). Ἐξ αὐτοῦ πληρέστερον ἀνεσκάφη ὁ προσκεκολλημένος ἐπὶ τοῦ τείχους ναῖσκος (εἰκόνες 19, 20) ὁ ἀσφαλῶς παλαιότερος. Ἐχει διαστάσεις 8,94 μ. $\times$ 3 περίπου μ. Ἡ εὐρυτέρα θύρα του ἀνοίγεται εἰς τὴν δυτικὴν πλευράν. Εἰσερχόμενοι δι' αὐτῆς πρέπει νὰ κατέλθωμεν βαθμίδας τινάς, ἀμελέστερον λελαξευμένας ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου, ὅστις ἔχει ὑποστῇ ἐλαφρὰν διάβρωσιν. Διάβρωσιν παρουσιάζει εἰς μέγα μέρος τῆς ἐπιφανείας του καὶ μονολιθικός, ἀρράβδωτος κίων, μήκους 1,86 μ., διαμέτρου 0,275 μ. εὐρεθεὶς ἐντὸς τοῦ ναοῦ ἐκτάδην κείμενος. Ἐν μέσῳ τῆς ἐπιχώσεως ὑπῆρχε

Εἰκ. 20. Ὁ ναῖσκος τῆς εἰκ. 19 μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν.

παλαιοχριστιανικὸν ἐπίθημα, ἐπίθημα ἀμφικιονίσκου (μήκους 0,66 μ.), ἀνῆκον πιθανῶς εἰς τὸ παράθυρον τῆς ἀψίδος καὶ τεμάχια τοίχων διασώζοντα λείψανα ἁγιογραφῶν. Ἡ ἡμικυκλικὴ ἀψὶς εἶναι μεγάλη καὶ ἔχει παράθυρον εὐρύ, πλάτους 1,23 μ. Λείψανα ἁγίας Τραπέζης δὲν παρετηρήθησαν.

Ἡ ἐκσκαφὴ τοῦ παρεκκλησίου ἀπεκάλυψεν ἐν αὐτῷ μεταγενέστερα προσκτίσματα, ἴσως ἀναγόμενα εἰς βυζαντινοὺς χρόνους, πάχους περίπου 0,35 μ., βαίνοντα παρὰ τὸν βόρειον καὶ νότιον τοῖχον. Μετὰ τὴν καθαίρεσιν αὐτῶν εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τῆς Β. πλευρᾶς τοῦ παρεκκλησίου ἀπεκαλύφθη τοιχογραφία ἀτυχῶς ἀμυδρά, εἰκονίζουσα πιθανῶς ἱεράρχην. Δὲν

γεννᾶται νομίζω ἀμφιβολία ὅτι ἐκ τοῦ παρεκκλησίου τούτου ἔχομεν τὰς ἀρχαιοτέρας τοιχογραφίας τοῦ Μυστρᾶ.

Ὁ ἀπὸ βορρᾶ συννημένος ναῖσκος εἶναι μεταγενέστερον κτίσμα. Ἐντὸς αὐτοῦ ἀπεκαλύφθησαν δύο τάφοι. Ὁ παρὰ τὸν βόρειον τοῖχον ἐκαλύπτετο ὑπὸ κεράμων, ὁ δ' ἐγγὺς τοῦ νοτίου, ἐν ᾧ εἶχε ταφῇ εἰς νεκρὸς μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Δ, ὑπὸ σχιστολιθικῶν πλακῶν. Τὸ δάπεδον τοῦ ναοῦ εἶχεν ἐπιστρωθῇ δι' ἄμμοκονιάματος, ἔχοντος ἐνιαχοῦ ἐπικεκολλημένας πλάκας ἕξ ὁπτιῆς γῆς.

Δυτικῶς τῶν ναῖσκων ἐκαθαρίσθη μικρὸς χώρος, ὁ μέχρι τῆς κλίμακος τῆς σημειουμένης ὑπὸ τοῦ κ. Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗ εἰς τὸν ὁδηγὸν τοῦ Μυστρᾶ (Ἀθῆναι 1948, σ. 100 σχ. 12, Διάγραμμα τοῦ Κάστρου).

§ 19. Ἐξω τῶν τειχῶν εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἀϊ-Γιαννάκη (MILLET, ἔνθ' ἀνωτ. πίν. 6,3) ἐκαθαρίσθη ἡ Β. αὐτῇ καὶ ὁ ἐν αὐτῇ ἐπίγειος, κτιστός, πλακοσκεπὴς τάφος ὁ προσκεκολλημένος εἰς τὸ κτήριον, παρὰ τὴν Β. Α. του γωνίαν. Ὅκτὼ κρανία ἐμαρτύρουν περὶ τοῦ πλήθους τῶν ταφέντων ἐν τῷ μνήματι.

Ἀπὸ δυσμῶν συνέχονται πρὸς τὸν ναὸν δύο κτιστὰ καμαρωτὰ ὀστοφυλάκια, ὧν ἕκαστον ἔχει μικρὸν ἄνοιγμα, διατρυπῶν τὴν καμάραν. Πλήθος σεσηπτότων ὀστέων, μεμιγμένων μετὰ χωμάτων ἐξήχθησαν ἐκ τῶν ὀστοφυλακίων. Ἐν αὐτοῖς εὐρέθησαν πολλὰ νομίσματα, ὧν τὰ πλεῖστα ἐνετικά τορνεσέλλια, τεμάχιον ὀρειχαλκίνου πολυκανδήλου, δίσκος χαλκοῦς διάτρητος διαμέτρου 0,225 μ., ἔχων εἰς τὸ μέσον ὀπήν, χαλκαῖ ζωόμορφοι βάσεις, ἴσως λυχνίας κλπ.

Πολλοὶ νεκροὶ εἶχον ταφῇ εἰς τὸν ἐντὸς τοῦ ναοῦ παρὰ τὴν Ν. θύραν κτιστόν, διὰ πλακῶν κεκαλυμμένον, ἡμιϋπόγειον τάφον.

Κατὰ τὰς ἐργασίας τέλος πλακοστρώσεως τοῦ ναυδρίου ἀπεκαλύφθησαν εἰς τὴν Β.Δ. γωνίαν αὐτοῦ ταφαὶ ἐντὸς τοῦ χώματος (σκελετὸς καὶ δύο κρανία).

Διὰ τῶν ἀνωτέρω σκαφικῶν ἐρευνῶν ἦλθον εἰς φῶς τέσσαρα καθ' ὁλοκληρίαν ἄγνωστα παρεκκλήσια. Εἰς ταῦτα πρέπει ὡς πέμπτον νὰ προστεθῇ τὸ ἀνασκαφὲν ὑπ' ἐμοῦ κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1951 ὑπερθεῖν τοῦ Τουρκικοῦ λουτρῶνος, δαπάναις τῆς Ἐπιτροπῆς τῆς διοικήσεως τὴν περιουσίαν τοῦ Ἀγίου Δημητρίου Μυστρᾶ¹. Οὕτως οἱ μέχρι τοῦδε γνωστοὶ μεμονωμένοι ναῖσκοι τῆς νεκρᾶς πόλεως ὑπερβαίνουν τοὺς 20. Οἱ πλεῖστοι ἀνάγονται εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ 1300-1450 περίοδον. Παλαιότερος τοῦ ΙΔ' αἰῶνος εἶναι ὁ ἀρχικὸς ναῖσκος τοῦ Φρουρίου τοῦ Βιλλαρδουίνου.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

¹ Ἐν τῷ παρενθέτω πίνακι Ι ἡ θέσις τοῦ ναῖσκου σημειοῦται διὰ τοῦ (V). Βλ. ὑποσ. 1 καὶ Π.Α.Ε. 1951, σ. 30. Τὸ παρεκκλήσιον IV τῆς § 13 δὲν ὑπελογίσθη, ἐπειδὴ εἶχε σημειωθῇ ὑπὸ τοῦ Millet, καίπερ μὴ ἀνεγνωρισμένον ὡς παρεκκλήσιον.